

UOT 338.336

Qurban Rauf oğlu MİRZƏYEV
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti,
dissertant
qurban.mirzayev@bk.ru

AQRAR SAHƏDƏ LİZİNQ ƏMƏLİYYATLARININ AUDİTİ, ONUN MÜASİR METOD VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının müasir uçotuna olan çağırışlara cavab yenilənmiş mühasibat uçotu sisteminin mötəbərliyinin artırılması üçün yeni standartlara uyğunlaşdırılmış audit metod və metodologiyasının hazırlanması, habelə auditin işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində yeni üsulların tətbiqi məsələləridir.

Tədqiqatın metodologiyası – metodlardan əsasən tədqiqatların empirik üsullarla əsaslandırılması ilə praktiki istifadə edilən qabaqcıl təcrübələrdən, hesabatlılığın etibarlılığını təmin edən audit sübutlarının toplanmasında vektorial yanaşma, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə və qiymətləndirilmə kimi üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – alınmış nəticələrdən e-biznesin iqtisadi artıma təsirinin tənzimlənməsi ilə bağlı nəzəri və praktiki problemlərin həll olunmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – qlobal çağırışlar nəzərə alınmaqla tədqiqat işinin əsas əhəmiyyəti kimi qərarların güzgün qəbul edilməsində mühasibat uçotunun dürüst yoxlanmasının əhəmiyyəti və lizinq əməliyyatları üzrə müasir standartlara əsasən qiymətləndirilməsi və tanınması fonunda mövcud risklərin minimuma salınmasına nail olunması ilə əlaqədar təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə göstərilən problemlərin həlli yerli qanunvericilik bazasını da nəzərə almaqla müasir şəraitin tələblərinə uyğun beynəlxalq maliyyə və audit standartları tələbində yanaşmaya nail olunmasıdır. Bununla əlaqədar məqalədə təqdim edilmiş tövsiyələr lizinq əməliyyatları üzrə audit işinin təşkilində nəzərə alınmalı olan standart tələblərə maksimum əməl edilməsində, auditin müasir çağırışlara cavab verən istənilən yanaşmasına (vaxta qənaət-pula qənaət, məsuliyyət-ədalət-professionallıq və sairə) və bu sahə üzrə keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan verəcək.

Açar sözlər: *lizinq, audit işi, aqrar sahə, audit standartları, audit sübutları, audit planlaşdırılması.*

Giriş

Son dövrlər üzrə dünya iqtisadiyyatında baş verən maliyyə böhranları artıq dövlətləri məcbur edir ki, ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərində daha ehtiyatlı davransınlar. Xüsusilə də BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının informasiyasına əsasən, qlobal bazarlarda ərzaq məhsullarına olan tələb artmaqdadır. Bunun qarşısının alınmasında əsas istiqamət isə dünya alimlərinin ümumi fikrinə əsasən iki istiqamət göstərilir: a) ehtiyatlardan düzgün faydalanmaq; b) yeni texnologiyalardan maksimum istifadə etmək. Ehtiyatlardan səmərəli istifadə ümumi baxımdan əsasən problemin bir hissəsini həll etsə də tam aradan qaldırılmasına nail olmaq mümkün deyil. Bunun üçün müasir texnologiyalardan istifadə mütləqdir. Belə ki, süni intellektin yaratdığı imkanlardan da istifadə edərək yenilənmiş kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqları istehsal edilməli və birbaşa istehsalda iştirak etməlidir. Lakin, bildiyimiz kimi, bir çox aqrar sahibkarın birbaşa iri həcmli və bahalı texnikaya çıxışı məhduddur. Bunun üçün yeni maliyyələşmə mənbəyi kimi lizinq üsulundan istifadə edilir. Bu yeni yanaşma özü ilə digər məsələni də aktuallaşdırır: bu əməliyyatların mühasibat uçotunun aparılması və müasir standartların tələbləri əsasında auditinin təşkili kimi. Beləliklə, mövzu üzrə apardığımız tədqiqatımıza görə, aqrar sahədə auditin vəzifəsi yeni çağırışlara cavab

verən müasir uçot standartları əsasında, prinsiplərə əsaslanan audit standartları və tələblərinə əməl edilməsi və yoxlamanın aşağıdakı hallara cavab verməsinin təmin edilməsidir:

- a) MHBS əsaslı uçotun təşkil edilməsinə əminlik;
- b) BAS əsasında heç bir güzəşt olmadan audit edilmə;
- c) Yeni təhlil sisteminə cavab verən nəticələrə fokuslanma;
- d) Qərarların düzgün qəbulunda rəylərin qüsursuzluğu;
- e) Ehtiyatların səfərbər olunması və düzgün qiymətləndirmə.

Yuxarıda göstərilmiş audit vəzifələrin üstünlüyü yeni konsepsiya kimi çıxış edən “kapitalın qorunması” konsepsiyasına əsaslanan maddələrə loyallaşma, qanunla qorunan münasibətlər ilə auditorun keyfiyyət göstəricilərinin məcmusu kimi təqdim edilməsidir. Yəni beynəlxalq standartlar onlara mütləq şəkildə əməl edən şəxslərdən və bu tərəfləri qoruyan qanunvericilik bazasının qüsursuz olması kimi başa düşülməlidir. Düzgün qurulmuş uçot işinin əsas faydalarından biri kimi qərarların qəbulunda əhəmiyyət kəsb edən informasiyanın toplanması hesab edilirsə də, auditin əsas işi müəssisənin maliyyə hesabatları üzrə məlumatın tam, dolğun, düzgün, mötəbər, anlaşılacaq və əsas olaraq da Beynəlxalq Audit Standartlarına əsaslanmış tərtib edilməsidir. Araşdırmalar göstərir ki, “son zamanlar aqrar sahədə audit xidməti artıq öz əhəmiyyətini artırmaqdadır. Belə ki, uzunmüddətli maliyyə davamlılığına və fəaliyyətin fasiləsizliyinə ancaq mükəmməl təşkil edilmiş uçot və audit işinin qurulması ilə yanaşı həm də düzgün idarəetmə də birbaşa təsir edir” [18, s.11-12]. Bildiyimiz kimi aqrar sahədə verilmiş vergi tətilləri, aqrar subsidiyaların həcmində böyüklüyü, texnika ilə təminat və sairə dövlət və qeyri-dövlət tədbirləri düzgün idarəçilikdə maliyyə məsləhət xidmətlərinin rolunu sanki aqrar idarəçilikdə arxa plana atmışdır. Lakin müasir idarəçilik elmi yoxlanılmamış, rəşional hesab edilməyən, dialektik metodla əsaslandırılan, empirik metodla təsdiqlənən audit işinin olmamasına və ya zəif olmasına görə, əfsuslar olsun ki, mümkün deyildir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, son zamanlar AR Auditorlar Palatasının apardığı məqsədyönlü fəaliyyətdə bu məsələlər öz müsbət həllini tapmışdır (auditor fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, ədalətli lisenziyalaşma və s.). Araşdırmalardan məlum olur ki, orta və iri təsərrüfat subyektləri, o cümlədən aqrar təşkilatlar da auditor xidmətlərindən həm illik maliyyə fəaliyyətlərinin yoxlanmasında, həm də digər maliyyə təsərrüfat hərəkətlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edə bilirlər.

Aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının auditi işinin qurulması istiqamətləri

Müasir iqtisadi şəraitdə xüsusilə də aqrar sahədə maliyyə böhranlarının mövcud vəziyyətində, bir çox təsərrüfat subyektləri istehsalın şərtlənməsi və istehsalın artırılması üçün müasir avadanlıqlara ehtiyac duyur. Lakin risklərin böyük olduğu iqtisadi mühitdə heç bir sahibkar birbaşa investisiya qoyuluşları etmək istəmir. Bu vəziyyətdə texnikaların və avadanlıqların yenilənməsi üçün yeni kreditləşmə (verilmiş və ya alınmış qiymətliyə görə hesablanmış faizlərin alınması nöqtəyindən) növü olan lizinq əməliyyatlarından istifadə etmək zərurəti yaranır. Lakin icarə münasibətlərinin qədim tarixi olsa da müasir iqtisadi şəraitdə bu əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün dəqiq normativ-hüquqi baza, əməliyyatların standartları əsasında uçotunun aparılması, aparılmış mühasibat uçotunun təhlili və auditinin təşkili məsələləri və eyni zamanda azad bazar şəraitində iqtisadi münasibətlər fonunda özünü küləşdirmə hüququnun tanınması və sairə məsələlər öz həllini tapmalıdır. Araşdırmalardan məlum olur ki, bir çox təsərrüfat subyektləri istər lizinqverən, istərsə də lizinqalan təsərrüfatlar bir çox hallarda bu əməliyyatların mahiyyətinə deyil, formasına üstünlük verirlər və mühasibat uçotlarında da hüquqların təhvil-təslimindən çox obyektlərin ötürülməsi kimi təqdim edirlər. Ancaq istənilən halda lizinq əməliyyatlarının məzmununu və spesifik xüsusiyyətlərini düzgün başa düşmədən nə onun uçotunun qurulması, nə də auditinin təşkili təkmilləşdirilə bilməz. Ona görə də lizinqin sosial-iqtisadi forma kimi mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu, onun məqsədinin, prinsiplərinin və təşkilati formalarını aydınlaşdırmaq lazımdır.

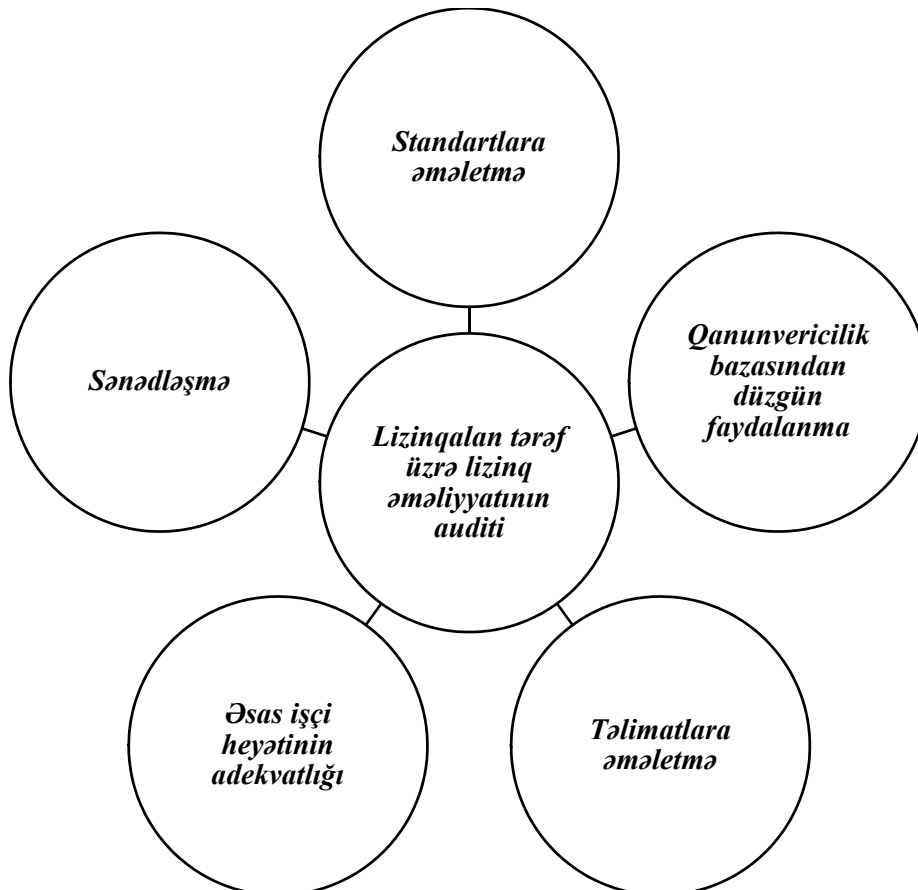
Araşdırmalardan məlum olur ki, bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda lizinq münasibətləri sadəcə ancaq istehsal alətlərinə aid edilir. Məsələn, “lizinq - istehsal təyinatlı qurğuların, maşınların, avadanlıqların..... icarəyə götürülməsidir.” [17, II cild 2020 səh. 258]. Yaxud “lizinq-istehsalçının sifarişində əmlakı satın almaqla onu istehlakçıya orta və uzun müddətə icarəyə vermək məqsədi

ilə həyata keçirilən xidmət növüdür” (Böyük İqtisadi Ensiklopediya” III cild “Şərq-Qərb” nəşriyyatı - 2012-ci il səhifə 394) kimi ifadə edilən fikirlər də mövcuddur. Yerli müəlliflərdən Xalid Cəfərov hesab edir ki, “maliyyə lizinqi- aktiv üzrə mülkiyyət hüquqlarına aid təqribən bütün risk və mükafatların ötürülməsini təmin edən icarə növüdür”. [22, I cild səh. 100]. Həmçinin gənc alimlərdən Radil Fətullayev hesab edir ki, “maliyyə lizinqi hər hansı bir obyektin və ya əmlakın uzunmüddətli elə icarəsidir ki, nəticədə obyektin (əmlakın) istifadə hüququ ilə yanaşı onun nəzarət hüququ da icarəyə götürənə keçir. ...yəni sonda mülkiyyət hüququ da lizinqi götürənə ötürülür.” [11, səh. 31]. Göründüyü kimi, yanaşmalardan məlum olur ki, müəlliflər lizinqi, ilk növbədə, lizinqi obyektin və lizinqi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi şərtləri göstərilmədən investisiya fəaliyyətinin bir növü kimi təmsil edir. Eyni zamanda, bəzi xarici ədəbiyyatda lizinqi anlayışı tam fərqli izah olunur. Məsələn, bəzi müəlliflər lizinqi “...məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin müəyyən vəziyyətini ifadə edən mülkiyyət münasibətlərinin həyata keçirilməsi yolu” hesab edirlər. Digərləri isə hesab edirlər ki, lizinqi “...maddi-texniki təminatın yeni formasıdır və uzunmüddətli icarə ilə və ya onun formalarından biri ilə” müəyyən edilir [8, s. 5]. Hətta “Lizinqi xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda da göstərilir ki, “lizinqi-istehlakçının sifarişində əmlakı satın almaqla onu istehlakçıya orta və uzun müddətə icarəyə vermək məqsədi ilə həyata keçirilən xidmət növüdür” [16]. Əfsuslar olsun ki, demək olar hamı xidmət növünü, obyektin icarəyə verilməsi faktını, icarə münasibətlərini göstərsə də ancaq iqtisadi və hüquqi münasibətlərin məcmusu kimi çıxış edən lizinqi əməliyyatlarını göstərməmişdir. Bu da gələcəkdə maliyyə lizinqi kimi münasibətlərdə və onların uçotu məsələlərində mürəkkəb iqtisadi münasibətlərin izah olunmasında çətinliklər yaradacaqdır.

Azərbaycanda lizinqi münasibətləri əsasən Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 747-751 maddələri və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 123.1 və 140-cı maddələri ilə tənzimlənir. Bu tənzimləmələrdə lizinqin tərfi verilməmiş, sadəcə lizinqi obyektin, lizinqi müqaviləsi, onun formaları və sair anlayışlar göstərilmişdir. Bu da gələcəkdə mühasibat uçotu predmeti olan TTA üzrə lizinqi əməliyyatlarında çətinliklər yaradacaqdır. Vergi Məcəlləsinin izahına görə maliyyə lizinqi anlayışı bu tələblər ödənilmədiyi hallarda qəbul edilir: “müqavilə müddəti bitdikdən sonra əmlak mülkiyyətə verilməli, yaxud müddəti sonunda icarəyə alana aktiv müəyyən edilmiş qiymət əsasında satın almaq hüququ yaranar, yaxud; icarə müddəti istismar müddətinin 75%-dən çoxdur, yaxud; aktivin qalıq dəyəri icarənin əvvəlinə onun real bazar qiymətinin 20%-dən aşağıdır, yaxud; icarə üzrə ödəniləcək məbləğ aktivin müqavilə bağlanmış ilk gün dəyərinin azı 90%-nə bərabər və yaxud da ondan artıqdır. Bəzən isə icarəyə verilən əmlak icarəçiyə özəl hazırladığından aktiv müddətin sonunadək icarəçidən başqa heç kəsin istifadəsinə maraqlı olmadığına görə digərlərinə ötürülə bilmədiyi üçün icarəyə alan tərəfdə qalır”. Lakin bildiyimiz kimi, vergi uçotu maliyyə uçotunun tam əhatəli hissəsi hesab olunmadığına görə bu təqdim etmə ancaq vergi hesabatlarında keçərlidir və MHBS-yə əsasən nisbətlərlə müəyyən etmə onun təməl keyfiyyət göstəricisindən biri olan “məhiyyətin formadan üstünlüyü” prinsipinə zidd gəlir. Araşdırmalardan məlum olur ki, nə Mülki Məcəllədə, nə də Vergilər Məcəlləsində lizinqin digər növləri olan operativ və təkrar lizinqlə bağlı heç bir müddəalar əks olunmamışdır ki, bu da uçotun aparılmasında, sublizinqlərin qeydiyyatında, əməliyyat lizinqinin təkrar istifadəsində iştirakçılar arasında qeyri-müəyyənlik yarada bilər. Hesab edirik ki, mühasibat uçotunda ən mötəbər mənbə kimi lizinqin tərfi “İcarə” adlı 17 sayılı Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarında verilmişdir. Standarta əsasən “Maliyyə icarəsi-aktiv üzrə mülkiyyət hüquqlarına aid bütün risk və mükafatların ötürülməsini təmin edən icarə növüdür. Sonda, mülkiyyət hüququ həm keçə, həm də keçməyə bilər” [14, səh. 4]. Digər sanballı izah kimi Dünya Bankı təqdim edilmişdir: “Lizinqi tərəflər arasında razılaşdırılmış dövrü ödənişlər müqabilində onun mülkiyyəti olan digər tərəfin əmlakından bir tərəfə istifadə etməyə imkan verən xüsusi münasibətdir” kimi izah olunur. Sonda bütün tərəfləri qane edən tərif isə Avropa Lizinq Assosiasiyasının yanaşmasıdır. Bu yanaşmaya görə: “...istehsal obyektlərinin, sənaye obyektlərinin, avadanlıqların, daşınmaz əmlakın icarəçi tərəfindən istehsal məqsədləri üçün istifadəsi üçün icarə müqaviləsi, bu avadanlıq icarəyə verən

tərəfindən alındığı halda, o, həmçinin mülkiyyət hüququnu özündə saxlayır”. Göründüyü kimi, bütün hallarda lizinq münasibətlərində əsasən iki tərəf formalaşır: əmlakın sahibi və ya əmlakın istifadəçisi. Əgər lizinq münasibətlərində daha bir məsələ lizinq əməliyyatının kredit əməliyyatları ilə müqayisəli təsviridir ki, burada lizinqin daha mürəkkəb hüquqi və iqtisadi xarakterinin olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Lizinq münasibətlərinin mürəkkəbliyi onunla müəyyən edilir ki, onlar lizinq müqaviləsi ilə yanaşı, alqı-satqı müqaviləsi, girov müqaviləsi, kredit müqaviləsi, lizinqdə olan avadanlıqlarda istehsal olunan məhsulların tədarükü müqaviləsi ilə şərtlənir. İngilis dilli ölkələr yalnız iki “icarə” termini ilə fəaliyyət göstərir ki, bu da bizim kirayə və ya “operativ lizinq” və “lizinq” icarəyə daha yaxındır. İngilis terminologiyasında lizinq-rentin hansı növünün nəzərdə tutulduğunun aydınlaşdırılması “finance leasing” – maliyyə lizinqi, “leaseback” – lease-back... anlayışlarının izahlı tərifindən keçir” [17, s.112]. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş əksər ölkələrdə təşkilatın həm öz əmlakı, həm də icarəyə götürülmüş əmlak balansda bərabər şəkildə əks olunduğundan bu aspekt mövcud mühasibat uçotu və hesabat standartları ilə bağlı lizinq münasibətlərinin inkişafına mane olmur. Ölkəmizdə “Mühasibat uçotu haqqında” Qanuna əsasən “təsərrüfat subyektləri debitor və kreditor borclarını, əmlaklarını ayrıca uçota almalıdır” yazılır [13]. Yəni, öz və icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlərin ayrıca uçotu aparılır. Ona görə də mühasibat uçotunun və hesabatın təşkilini tənzimləyən qanunvericilik və normativ sənədlərdəki bu fərqlərin aradan qaldırılması yerli alim və praktikantların qarşısında duran mühüm təbii vəzifələrdən biridir. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda lizinq obyektini təyin edərkən müəlliflər çox vaxt qanunvericilik və normativ sənədlərə istinad edirlər və ya bu anlayışı müstəqil şərh etməyə çalışırlar.

Beləliklə, aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının mürəkkəbliyini nəzərə alaraq audit işinin qurulması zamanı aşağıdakı istiqamətləri göstərmək olar:

Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkildən də görüldüyü kimi, aparılan bütün audit işləri əsasən sənədlərin yoxlanılması (bura lizinq obyektinin daxil olması, müqavilə, kommersiya xərclərini təsdiqləyən sənədlər, müvafiq qaimələr, gömrük sənədləri, invoislər, istehsalata buraxılış aktı, podrat müqvilələr, inventar jurnalları, inventar kartları və sairə), MHBS və BAS əsasında tanınma, təqdim etmə və qiymətləndirmələr, maliyyə hesabatlarında lizinq obyektinin əks olunması, izahlı şərhlərdə Şərhlər Komitəsinin tövsiyələrinə istinadlar, Konseptual Əsaslara uyğunluq yoxlanılmalıdır. Həmçinin, daxili və əlaqəli orqanların (Maliyyə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyi və digərləri) təlimatlarına əməl edilmə səviyyəsi yoxlanılır. Məsələn, aqrar sektor üzrə büdcə və qeyri-büdcə təşkilatlarında təlimata əsasən köhnəlmənin hesablanması qaydaları, uçotun aparılması təlimatı, Hesablar Planı üzrə təlimat, xərclərin tanınması qaydaları və sairə məsələlər yoxlanılmalıdır. Qanunvericilik bazası dedikdə, lizinqlə əlaqəli bütün qanunlar, sərəncamlar və fərmanlar nəzərdə tutulur. Auditor nəzərə almalıdır ki, Auditor Palatanın metodoloji vasitələri, BAS üzrə bilikləri ilə yanaşı o həm də yerli qanunvericilik bazasını da yaxşı bilməlidir. Bu istiqamətdə ona AR Konstitusiyası, Mülki Məcəllə, Vergi Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsi, Əmək Məcəlləsi, İnzibati Məcəllə, “Mühasibat uçotu haqqında” AR-in Qanunu haqqında müvafiq qanunvericilik bazasına malik biliklər lazımdır. Digər istiqamət isə işçi heyətinin adekvatlığının yoxlanmasıdır. Düzgün qərarların qəbulunda iki təsir mümkündür: mükəmməl sistemin qurulması və bütün risklərin təsirliliyini nəzərə ala bilən mütəxəssis. Hesab edirik ki, son zamanlar inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq peşəkar mühasib və daxili nəzarət işçilərinin cəlb edilməsi tendensiyası ölkəmizdə də artıq başlamışdır. Çünki, zəif mütəxəssis yeni vüsət almış lizinq əməliyyatlarının yoxlanmasını və uçotunu müvafiq qaydalara əsaslandırmasa bu gələcək üçün böyük vəsait itkisi və sonda da müfəlsəmə deməkdir.

Audit işinin müasir qaydalara uyğun qurulması ancaq BAS əsasında mümkündür

Audit işi ölkəmizdə beynəlxalq audit standartlarına uyğun aparılması ilə əlaqədar mükəlləf olunduğu anlaşılır və müasir fəaliyyət sahələrindən olan lizinq əməliyyatları da yeni audit prosedurlarının mövcudluğu fonunda bu məsələdə istisna təşkil etmir. Xüsusilə lizinq əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsində maliyyə uçotu qaydalarından fərqliliyi gələcəkdə təxirə salınmış vergilərin debitor və ya kreditor kimi tanınmasında, bununla əlaqədar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərinin tətbiqi məsələləri auditin beynəlxalq tələblər səviyyəsində aparılmasını labüd edir.

Hesab edirik ki, aqrar sektorda lizinq əməliyyatları üzrə auditin aparılması qaydası cədvəl 1-dəki kimi formalaşdırıla bilər: [18, səh. 87-88].

Göründüyü kimi, lizinq fəaliyyətinin audit zamanı ilkin tapşırıq kimi tapşırığın nədən ibarət olmasını qəbul etməli və tapşırığın şərtlərinin təsərrüfat subyektlərilə razılığa gəlinməsinə təmin etmək lazımdır. Həmçinin auditin başlanmasında etik və müstəqillik tələblərinə, savad və səriştəyə malik olan peşəkar heyət cəlb etməklə audit tapşırığının mükəmməl yerinə yetirilməsinə zəmanət vermək lazımdır.

Planlaşdırma bölməsində auditor auditin aparılması istiqamətini, fəaliyyətin mürəkkəbliyini, işin həcmi, məsul tərəflərin müəyyən edilməsini, tapşırıq qrupunun öhdəliklərini, audit riskini, bir sözlə, yarana biləcək bütün problemləri əsaslandırılmış şəkildə proqnozlaşdırmalıdır. Planlaşmanın son nəticəsi kimi tapşırıqla bağlı ümumi məqsədlərin təyini, audit strategiyası və audit planının tamamlanmasını başa çatdırmalıdır.

İcra bölməsində isə auditor özünün plana əsasən fəaliyyətini təşkil etməli, tərtib etdiyi planına nəzarət etməklə onun icrasına lazım gəldikdə müdaxilə etməli və istiqamət verməlidir. Burada mühüm məsələlərdən biri də vaxta qənaət etməklə keyfiyyətli audit rəyinə nail olunması və nəticələrin zamanında təhlil edilərək risklərin yumşaldılmasına, bəzən isə risklərin minimuma salınmasına kömək edilməsidir.

Cədvəl 1.

Lizing əməliyyatları üzrə auditin aparılması qaydası

1	İlkin mərhələ	210	Audit fəaliyyətində verilmiş tapşırıqların izahı
		220	Audit işinə nəzarət
		300	Auditin planlaşdırılması məsələləri
		510	Yoxlanmanın başlanması mərhələsi
2	Planlaşdırma	200	BAS üzrə auditin qurulması tələbləri
		230	Sənədləşmə
		240	Auditorun məsuliyyəti və üçüncü tərəflərə görə öhdəliklər
		250	Yoxlama zamanı metodologiya məsələləri
		260	Qərarverici şəxslərlə əlaqə
		265	Daxili audit işinin effektivliyi barəsində rəhbərliyə məlumatın verilməsi
		300	Auditin planlaşdırılması məsələləri
		315	Əhəmiyyətli riskin qiymətləndirilməsi
		320	Əhəmiyyətlik
		330	Risqlərin yumşaldılması tədbirləri
		505	Digər mənbələrdən istinadlar
		520	Analitik prosedurlar
		600	Digər mülahizələr
		610	Daxili audit işinin faydalılığı
3	İcra mərhələsi	230	Sənədləşmə
		330	Risqlərin yumşaldılması tədbirləri
		402	Xidmət edən subyektin audit üzrə mülahizələr
		500	Audit sübutu
		501	Sübutun yetərliliyi
		505	Digər mənbələrdən istinadlar
		520	Analitik prosedurlar
		530	Seçim
		540	MHBS üzrə müfəssəl audit
		550	Əlaqəli tərəflər
		600	Digər mülahizələr
		610	Daxili audit işinin faydalılığı
		620	Ekspertiza işi
		710	Müqayisəli məlumatlardan istifadə
4	Təhlil və son mərhələ	220	Audit işinə nəzarət
		230	Sənədləşmə
		450	Səhvlərin qiymətləndirilməsi
		520	Analitik prosedurlar
		560	Yoxlamadan sonrakı hadisə
		570	Əsas prinsip: Fəaliyyətin fasiləsizliyi
		580	Təqdimatlar: yazılı versiyalar
5	Hesabatlılıq	260	Qərarverici şəxslərlə əlaqə
		700	Hesabat verilmə
		705	Auditorun hesabatında dəyişiklik edilməsi
		706	Auditorun hesabatında dəyişikliyin izahı
		720	Auditor hesabatına görə məsuliyyət

Təhlil hissəsində bəzən lizinq əməliyyatlarının auditi sənədlərinin hamısının təhlil edilməsi istənilir. Lakin hesab edirik ki, buna ehtiyac yoxdur. Lakin tapşırıq üzrə auditor əhəmiyyət kəsb edən sahələri, xüsusilə risk faktorları yarada biləcək məsələləri təhlil etməlidir. Buraya: lizinqlə bağlı yenilənmiş audit standartlarının təsir dərəcəsində olan məsələlər; maliyyə hadisələrinin ilkin və icma şəkildə və ya ayrılıqda əhəmiyyətli olmadığına əmin olmaq; audit strategiyası və planlaşdırılmasından irəli gələn və audit aparılması üzrə tələb olunan testlərin və audit sübutlarının təhlilə uyğunluğu; əğlabatan audit rəyi üçün audit sübutunun yetərliyi və müvafiq sübutların zamanında əldə edilməsinə kədr adekvatlığı; maliyyə hesabatlarının konseptual əsaslarla təmin edilməsinə olan əminlik və sairə məsələlər daxildir. Lizinq əməliyyatlarının auditi zamanı audit icra olunan təsərrüfat subyektilə ilkin olaraq aşağıdakı məlumatlar təhlil etməlidir: təsdiqlənmiş maliyyə hesabatları, menecerin təqdimat məktubu və idarəetmə orqanına ünvanlanan rəsmi məktub. Bu bölmənin digər əhəmiyyəti ondadır ki, auditor lizinq əməliyyatları üzrə işin təhvilinədək əhəmiyyətli hərəkətləri (maliyyə, inzibati, metodiki və sairə) təhlil etməlidir. Bu zaman auditorun məsuliyyətinə daxil olan əsas məsələlər verilmiş tapşırığın beynəlxalq standartlara və müasir metodoloji tələblərə uyğun şəkildə planlaşdırıldığı və tam icra edildiyinə təminat hesab edilir.

Hesabat bölməsində auditor çalışmalıdır ki, audit edilmiş maliyyə hesabatları imzalanmazdan əvvəl bütün aidyyəti tərəflərin məlumatları və audit sübutu kimi qəbul edilmiş istənilən informasiya dəqiqləşdirilsin. Auditorlar lizinq əməliyyatlarında ən azı iki tərəfin də məlumatlarını onların özləri ilə razılaşdırdıqdan sonra, heç bir məsələnin indi və ya gələcəkdə mübahisələnməsinə zəmanət yarandığı halda, bununla əlaqədar auditora (özündə) tam əminlik yarandıqdan sonra rəy formalaşdırma bilər.

Nəticə

Müasir dünya iqtisadiyyatının iştirakçıları tələb edir ki, maliyyə resuslarına çıxışlar asanlaşdırılsın və ya onların alternativləri daha əlçatan olsun. Bu baxımdan kreditləşmə üçün ayrılacaq maliyyə vəsaitlərinin tapılmasından daha çox bu vəsaitin yönəlməsi gözlənilən aktivin əldə olunması aktual olmalıdır. Lizinq bu tələbatı ödədiyinə görə son zamanlar onunla əlaqəli istənilən fəaliyyət; hüquqi bazanın formalaşması, mühasibat uçotunun aydınlaşdırılması, yeni təhlil istiqamətləri, audit işinin birbaşa lizinq əməliyyatlarına təsirliyi və sairə öz əhəmiyyətini artırmışdır. Biz belə nəticəyə gəlirik ki, aqrar lizinq əməliyyatlarının auditinin təşkilində aşağıdakı məsələlər öz həllini tapmalıdır:

1. BAS ilə yoxlanılma ancaq MHBS-yə tam keçiddən sonra əhəmiyyətli ola bilər.
2. BAS üzrə yoxlama bütün audit standartlara tam şəkildə əməl edilməsi ilə mümkündür.
3. Azərbaycan Respublikasında lizinq münasibətlərinin qorunması, inkişafı və lizinqin hüquqi bazasının tamamlanması üçün “Lizinq fəaliyyəti” haqqında Qanun qüvvəyə minməlidir.
4. Lizinq əməliyyatı tərəflərinin uçotunun və fəaliyyətinin auditinin düzgün qurulması üçün konkret uçot təlimatı olmalı və lizinqin bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alan audit yanaşması formalaşmalıdır. Məsələn, lizinqi kredit əməliyyatından ayıran konturlar, əlaqəli tərəflərin yoxlanılması, audit sübutlarına olan son tələblərə əmələtmə və s.
5. MHBS və BAS bilən mütəxəssislərin cəlb edilməsi və onların aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının qeydiyyat / yoxlama işlərinin təşkilinə cəlb edilməsi mexanizmləri formalaşmalıdır. Bu sahədə xidmət haqlarının az olması savadlı mütəxəssislərin cəlb edilməsini məhdudlaşdırır.
6. Sənədləşmə işinin sadələşdirilməsinə nail olunması həm vaxta qənaət, həm də inzibati işlərin azalmasına səbəb olacaqdır. Bu isə öz növbəsində izafi xərcləri azaldacaqdır. Məsələn, satış müqaviləsi ilə lizinq müqaviləsinin birləşdirilməsi, bahalı hissələrin də lizinqlə alınması işinin təşkili buna misal ola bilər.
7. Avtomatlaşdırılmış uçot və daxili audit sistemlərinin tətbiqinin sürətləndirilməsi üçün təşviqlərin təşkili həyata keçirilməlidir.

Göründüyü kimi, aqrar sektorun lizinq əməliyyatları üzrə fəaliyyətində bir çox məsələlər hələ tam həllini tapmamışdır, lakin hesab edirik ki, son zamanlar uçot və audit xidmətinin mükəmməl

məlləşdirilməsi, avtomatlaşdırılmış proqram təminatlarının tətbiqi məsələlərinə istər dövlətin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin loyallığı yaxın gələcək üçün gözəl imkanlar vəd etməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. №882/16.09.1994.
2. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının “30” yanvar 2017-ci il tarixli Q-01 Nöli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına Əsasən Mühasibat Uçotunun Aparılması Qaydaları”
3. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B. “Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) uçotu” Dərslik. Bakı, Mütərcim-2009, 420 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi elektron mənbə-
<https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi elektron mənbə 38-ci fəsil-
<https://e-qanun.az/framework/46944>
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. (2005). Bakı: Qanun, 352 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. (2003). Bakı: Qanun.
<https://www.e-qanun.az/framework/46944>
8. Бычкова С.М. Доказательства в аудите -М.: Издат. Финансы и статистика, 1998. - 496с.
9. Ə.Salahov, V.Mehdiyev. “Mühasibat uçotu” Dərslik. Bakı 2016. 3 sayılı Bakı mətb, 566 səh.
10. Ə.S.Salahov. “Mühasibat uçotunun kompüterləşməsi” Bakı-2008. “Kooperasiya” nəşriyyatı, 236 səh.
11. R.Fətullayev. “Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları” Bakı-2019. “Nurlar” nəşriyyat və poliqrafiya mərkəzi, 320 səh.
12. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları. AR Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının “30” yanvar 2017-ci il tarixli Q-01 sayılı Qərarı
13. “Mühasibat uçotu haqqında” AR-in Qanunu. 29 iyun 2004-cü il tarixli 716 sayılı Qanun
14. Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı “İcarələr” adlı 17 sayılı standart
15. “Mühasibat uçotu: qanunlar, qaydalar, təlimatlar” Bakı,2013. Hüquq ədəbiyyatı nəşr, 756 səh.
16. “Lizinq xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı-1994
17. P.E.Muxtarova və başqaları. “İzahlı mühasibatlıq terminləri lüğəti” Bakı, 2020. Mütərcim, 372 səh.
18. P.E.Muxtarova və başqaları “Audit” dərslik. Bakı-2019. Mütərcim, 588 səhifə
19. Терехов А.А. Аудит/А.А. Терехов.-М.:Издательство Финансы и статистика,1998.-512с
20. Терехов А.А. Аудит: перспективы развития. - Л., 2018. - 560 с.
21. Vaganova O.Y. Methodology for auditing an enterprise's activity on various aspects and areas of amounting // Synergy of Stiees. - 2017. - No. 10. - Pp. 308-334.
22. X.Cəfərov. “Müxabirləşmələrin praktiki izahı” Bakı,2020. Zərdabi nəşr, 376 səh.

Гурбан Рауф оглы Мирзоев
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет
диссертант, e-mail:qurban.mirzayev@bk.ru

Аудит лизинговых операций в сельскохозяйственной сфере, его современная методика и методологическая основа

Резюме

Целью исследования является разработка метода и методологии аудита, адаптированных к новым стандартам для повышения достоверности обновленной системы бухгалтерского учета в ответ на вызовы современного учета лизинговых операций в сельскохозяйст-

венной сфере, а также вопросы применения новых методы повышения качества аудиторской работы.

Методология исследования – на основе методов исследования, основанных на эмпирических методах, передовых практиках, используемых на практике, для сбора аудиторских доказательств, обеспечивающих достоверность отчетности, были использованы такие методы, как векторный подход, сравнительный анализ, обобщение и оценка.

Прикладная значимость исследования – полученные результаты могут быть использованы для решения теоретических и практических задач, связанных с регулированием влияния электронного бизнеса на экономический рост.

Результаты исследования заключаются в подготовке предложений и рекомендаций относительно важности честного аудита бухгалтерского учета при принятии решений как основной важности исследования с учетом глобальных вызовов, а также достижения минимизации существующих рисков с учетом оценки. и признание лизинговых операций по современным стандартам.

Оригинальность и научная новизна исследования - решение представленных в статье проблем заключается в достижении подхода к требованиям международных финансовых и аудиторских стандартов в соответствии с требованиями современных условий с учетом местной законодательной базы. В связи с этим представленные в статье рекомендации позволяют максимально соблюсти стандартные требования, которые следует учитывать при организации аудиторской работы по лизинговым операциям, любой подход к аудиту, отвечающий современным требованиям (экономия времени-экономия денег, ответственность-юстиция-профессионализм и т.п.) и улучшение качества этой сферы.

Ключевые слова: лизинг, аудиторская работа, аграрная сфера, стандарты аудита, аудиторские доказательства, планирование аудита.

Gurban Rauf Mirzayev

Dissertation student of Azerbaijan State Agrarian University.

E-mail:qurban.mirzayev@bk.ru

Audit of leasing operations in the agricultural field, its modern method and methodological basis

Summary

The aim of the study is to develop an audit method and methodology adapted to new standards to improve the reliability of the updated accounting system in response to the challenges of modern accounting for leasing operations in the agricultural sector, as well as the application of new methods to improve the quality of audit work.

Research methodology – based on research methods based on empirical methods, best practices used in practice, methods such as vector approach, benchmarking, summarization and evaluation were used to collect audit evidence that ensures the reliability of the reporting.

Applied significance of the study - the results obtained can be used to solve theoretical and practical problems related to the regulation of the impact of e-business on economic growth.

The results of the study consist in the preparation of proposals and recommendations on the importance of an honest audit of accounting in decision-making as the main importance of the study, taking into account global challenges, as well as achieving minimization of existing risks, taking into account the assessment and recognition of leasing operations according to modern standards.

The originality and scientific novelty of the research - the solution of the problems presented in the article is to achieve an approach to the requirements of international financial and auditing standards in accordance with the requirements of modern conditions, taking into account the local

legal framework. In this regard, the recommendations presented in the article make it possible to comply with the standard requirements as much as possible, which should be taken into account when organizing audit work on leasing operations, any approach to audit that meets modern requirements (saving time-saving money, responsibility-justice-professionalism, etc.) and improving the quality of this area.

Key words: leasing, audit work, agrarian field, audit standards, audit evidence, audit planning.